

УДК 811.111'42'37"46"(045)

СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВІК ЛЮДИНИ» У ЛІНГВОСЕМАНТИЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Пожар А. Б.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджено становлення поняття «вік людини» у лінгвосемантичному висвітленні. Особливу увагу приділено історико-семантичному аналізу англійських лексем на позначення віку людини.

Ключові слова: поняття «вік людини», лінгвосемантичний аспект, лексичні засоби позначення віку людини.

Пожар А. Б. Становление понятия «возраст человека» в лингвосемантическом освещении. В статье рассматривается становление понятия «возраст человека» в лингвосемантическом освещении. Особое внимание уделяется историко-семантическому анализу английских лексем для обозначения возраста человека.

Ключевые слова: понятие «возраст человека», лингвосемантический аспект, лексические средства обозначения возраста человека.

Pozhar A. B. The formation of the "person's age" notion in lingual-semantic highlighting. The article deals with the formation of the "person's age" notion in lingual-semantic highlighting. Particular attention is drawn to the historical and semantic analysis of English labels for indicating the age of a person. The problem of the chosen theme is determined by the orientation of modern linguistic studies within the cognitive-discursive paradigm on the objective setting of the peculiarities of mental and verbal resources of the language to denote the main anthropological features of a person including the notion of age. The notion of "age" is in the centre of studies of many human sciences and its social and physical being, among which, first of all, psychology, pedagogy, sociology, philosophy, culture and philology.

The data obtained in the course of our research confirm that the notion of "age" plays an important role in the conceptualization of the world because on the basis of representations, knowledge, assessments associated with the age periods of person's life, there is an understanding of various phenomena of reality. Thus, the research results prove that "person's age" denotes an extremely important fragment of extra-ordinary reality which appears in the English-language picture of the world in connection with the fundamental categories of time, life and death.

Based on the results of our research it can be concluded that the content of the "person's age" notion has national, cultural and historical peculiarities. Comprehensiveness of the age-old sign gives the reason to consider "age" as the cognitive dominant of any culture and is actualized in the discursive space of culture by appropriate verbal and non-verbal means.

Key words: the "person's age" notion, lingual-semantic aspect, lexical means of identifying a person's age.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Поняття «вік людини» позначає надзвичайно важливий фрагмент позамовної дійсності, який в англійській картині світу постає з огляду на фундаментальні категорії часу, життя та смерті. Поняття «вік» є первинним для будь-якого етносу, воно відіграє важливу роль у концептуалізації світу, бо на підставі уявлень, знань, оцінок, пов'язаних з віковими періодами життя людини, відбувається осмислення різних явищ дійсності.

Актуальність обраної теми зумовлено спрямованістю сучасних лінгвістичних студій у межах когнітивно-дискурсивної парадигми на об'єктивне встановлення особливостей ментальних і вербальних ресурсів мови позначати основні антропологічні ознаки людини, до яких належить і поняття віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системні відношення лексико-семантичної групи «назви осіб за віком», а також в генетичному та порівняльно-зіставному аспектах стали об'єктом дослідження в дисертаціях Д. Кацкової [5], Л. Т. Костіної [6], В. І. Матвєєва [9], Г. А. Пуцягіна [10], Р. І. Хашімова [13]. Роботи зазначених авторів виконані з позицій системоцентричного підходу до мови; їхня загальна мета традиційна для структурно-семантичних досліджень: описати пристрій окремої

ділянки лексики, виявити системні зв'язки. У межах антропоцентричного підходу і принципів когнітивної лінгвістики виконано роботу А. Т. Ашхарової [2]. Порівняльні дослідження В. Г. Гака [4], Н. В. Соколетової, І. Ю. Проценко, М. А. Федорова, С. М. Белякова, Л. А. Новікової мають велике практичне і теоретичне значення. Лінгвістична інтерпретація та аналіз охоплює як всю категорію (О. В. Бахмет, В. О. Башеєва, Л. М. Ковальова, Н. В. Крючкова, А. П. Кудряшова, М. Г. Лебедько, О. С. Яковлєва), так і деякі її аспекти (О. С. Бунєєва, Г. М. Васильєва, К. А. Власова, О. А. Погораєва, О. Є. Філімонова).

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – дослідити становлення поняття «вік людини» в лінгвосемантичному висвітленні та здійснити історико-семантичний аналіз англійських лексем на позначення віку людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вік – найважливіша характеристика людського існування, яка одночасно з індивідуальною поведінкою прогнозує і розвиток усього суспільства, що представляє собою різновікову структуру. Особливості культури конкретної спільноти часто базуються на специфіці відносин різних вікових груп. Уявлення людей про віки життя досить складні. У тлумачних словниках запропоновано два значення слова «вік»:

1) період, ступінь у розвитку, зростання когось або чого-небудь; 2) кількість прожитого часу, років. Відповідно до цих значень виділяють умовний, або вік розвитку, і абсолютний, тобто календарний, або хронологічний, вік відповідно. Розподіл людей на вікові групи досить умовний і ускладнений багатоаспектністю розгляду цієї категорії, що має різний понятійний обсяг в різних наукових сферах її вивчення. Критерії виділення того чи іншого вікового періоду різноманітні. Це і біологічні параметри, відповідно до яких виокремлюють так званий *біологічний вік*, обумовлений властивостями організму; *соціальний вік*, співвідносний з положенням людини в соціальній структурі суспільства; *психічний вік*, що визначається специфікою інтелектуального, емоційного і т. д. розвитку людини [3].

Категорія віку, крім усього, має культурну специфіку сприйняття. Кожній культурі притаманні свої вікові критерії, характеристики (як якісні, так і кількісні), своя вікова періодизація. Стереотипне уявлення про вік, що склалося в різних лінгвокультурах, відбивається в національних мовах. Методика вивчення вікових характеристик базується на експериментальних даних, спостереженні, анкетуванні, лексикографічному, дискурсивному аналізі, вивченні культурологічно забарвлених текстів.

Життя людини включає в себе кілька вікових етапів. Однак точно вказати їх кількість і чіткі часові межі досить складно. Вікові періоди утворюють нечітку безліч, схильну до впливу різноманітних культурно-історичних, власне соціальних, семіотичних, вікових та інших факторів. Усі ці фактори впливають на усвідомлення вікової структури суспільства, особливостей тих чи інших вікових груп і оцінне ставлення до них. Водночас у різних лінгвокультурних спільнотах існують і деякі стереотипні уявлення про вік, відображені в різних національних мовах.

Вікові аспекти життя людини мають культурно-історичну детермінованість. Вікові поняття (*дитинство*, *молодість* тощо) являють собою конкретно-історичну визначеність, що залежить від характеру і рівня розвитку всього суспільства [11, 14].

Категорія «віку» знаходиться в центрі вивчення багатьох наук про людину та її соціальне і фізичне буття, серед яких насамперед психологія, педагогіка, соціологія, філософія, культурологія та філологія. З орієнтацією на фізичний час життя людини як на головний вектор напрямку зміни вік також є об'єктом вивчення в біології, фізіології та медицині. Для окремих наук поняття вік є центральним: вікова педагогіка, вікова психологія та геронтологія. Такі науки, як політологія, право і економіка, використовують дані психології і фізіології про вікові особливості людини. Етнографи, історики і культурологи вивчають особливий феномен вікових норм. Такі вікові норми, або вікові ролі, є надбанням традиційної культури і водночас важливим фактором, що неординарно і неоднозначно впливає на життя і розвиток людей.

Можна стверджувати, що в будь-якій царині знання, пов'язаної з вивченням людини і її діяльності, необхідний облік вікової періодизації та пов'язаних

з нею змін (будь-яких змін – від придбання нових психічних функцій до зміни місця в структурі суспільного виробництва).

Вік людини і його значення розрізняють залежно від епохи і типу культури. На різних історичних етапах розвитку суспільства вік по-різному сприймався суспільством. Спершу це було обумовлено тривалістю життя. Є дані про те, що, наприклад, середня тривалість життя в Стародавній Греції була близька до 18 років, у Стародавньому Римі – 22, у розвинених країнах Західної Європи в середні віки і в епоху Відродження – 35, всередині XIX століття – 40, а всередині XX – 70 років.

Відмінним може бути усталений у суспільстві спосіб обчислення прожитих людиною років. Специфічний підхід до рахунку віку виявляється, наприклад, у традиції бірманців, які живуть на острові М'єй: новонародженому приписують 60 років і з кожним прожитим роком його вік зменшується. З досягненням «нульового» віку додають ще 10 років і т. д., а вік літніх людей окреслюють як «народжений тричі».

Для традиційних культур Сходу, де поширене уявлення про життя як про циклічний, а не як про лінійний процес, характерно використання умовного (соціально значимого) числа років замість обчислення по роках. Люди похилого віку в Абхазії, наприклад, називають своїм віком 100 і більше років, хоча це не відповідає реально прожитим рокам.

Історія формування поняття «вік» заглиблена у століття. Для різних епох характерно різне сприйняття як кількісних, так і якісних характеристик вікових періодів. Як зазначає В. Фойт, «класифікація вікових груп впливає з певних змін соціальних і біологічних функцій, змін, які спричиняють поділ людей на немовлят, дітей, підлітків, дорослих і, нарешті, людей похилого віку. Однак навіть в культурах, які представляють в загальному ту саму цивілізацію, конкретні системи вікових груп можуть досить помітно відрізнятися» [12, 183].

Аналогія між віками життя і зміною сезонів року (порівняння *дитинства* і *юності* з весною, *молодістю* – з літом, *зрілості* – з осіннім періодом і *старості* – із зимою) сягає своїм корінням в старовину, але і сьогодні є дуже популярною і активно використовується в художній літературі [1, 216–220].

В античності вікова структура суспільства вже інша, вона не включає елементи ритуалу, як в первісному суспільстві. Центральне місце в суспільному житті посідала зріла людина, оскільки серед завдань держави є підтримання та розвиток військової могутності. Змінюється становище старих людей. Якщо в первісному суспільстві ми бачимо старезну і непридатну до активного громадського життя людину, то в античній Греції вона стає важливою фігурою – старійшиною, позаяк саме *старість* асоціюється в древніх греків з мудрістю.

Для людини середньовіччя тема віків життя була надзвичайно популярна, що знайшло відображення в народному мистецтві і в роботах професійних художників. Цікаво, що живопис раннього середньовіччя зображував людину будь-якого віку (і дитину, і старця) дорослою. Розпізнати вік людини можна було тільки за деякими атрибутами одягу і предметного середовища. Наприклад, школяр зображувався з книжкою, а біля старця стояла смерть з косою тощо.

Віки життя в цю епоху дуже часто плуталися: *отроцтво* і *юність* підбивалися під загальне поняття *дитинство*, що добре видно на прикладі середньовічних шкіл та університетів, які не будувалися за віковим принципом і в одному класі могли вчитися учні різного віку. *Дитячий* вік був обумовлений залежністю від сеньйора, що свідчило про пріоритет станового поділу суспільства як одного з головних чинників, що визначають вікові рамки. Містицизм у сприйнятті *віку* характерний також для Середньовіччя. Проблеми старіння, пошук еліксиру життя – це актуальні питання для того часу.

У середні віки істотний вплив мав містичний світогляд, який торкнувся і вікової тематики, зокрема питання взаємовідносин *молодості* і *старості*, спроби повернути молодість і продовжити життя [8, 180]. У середні віки у Франції, як зазначає Ф. Арієс, поширено періодизації «віків життя», засновані на числовому символізмі (наприклад, на збіганні числа вікових груп і числа планет або знаків зодіаку і т. п.). Так, одна з подібних періодизацій виділяла 7 вікових груп відповідно до 7 планет; інша класифікація розділяла життя людини на 12 періодів відповідно до 12 місяців року або 12 знаків зодіаку. Подібні вікові періодизації – умовні і із сучасного погляду наївні і беззмістовні, оскільки не відображають ні реальних біологічних вікових змін, ні соціальних функцій, властивих людям того чи іншого віку.

У середньовічних наукових періодизаціях використовувалася в основному латинська термінологія. При цьому французька мова відображала зовсім іншу, більш реалістичну вікову періодизацію. «У XVI столітті, коли запропоновано перекласти цю термінологію французькою мовою, виявилось, що у французькій мові, а отже, і у французькому слововживанні значно менше слів цього типу, ніж в латинській, принаймні ніж у вченій латині ... У французькій мові ми маємо великі труднощі, ніж в латині, так як в латині є найменування для 7 вікових груп життя (як і для 7 планет), тоді як у французькій тільки 3 найменування, а саме *дитинство*, *молодість* і *старість*» [1, 229].

В епохи Відродження і Просвітництва відбулася зміна вікової самосвідомості, яка торкнулася вікових меж життя. Також змінилося і становище дітей у суспільстві, що відбилося в літературі. Якщо класицизм не торкався поезії *дитинства* (його цікавило загальне, зразкове в людях, а *дитинство* уявлялося як вікове ухилення від норми), то просвітители першими почали створювати дидактичну літературу, літературу для дітей. Але саме романтики висвітлили *дитинство* як дорогоцінний світ у собі, глибина і краса якого притягує людей. Усі відносини між віками немовби «перевернулися». Тепер *дорослість*, а не *дитинство* постала як збиткова пора, яка втратила безпосередність і чистоту *дитинства* [1, 237–245].

Старість як особливий період розвитку людини еволюціонувала: починалася вона досить рано і досить тісно примикала до молодості. Наприклад, «піжони» Мольєра – ще досить молоді люди, адже старість тоді розуміли не як дряхлість, а як процес старіння, який дійсно починався задовго до настання самої старості. Випадіння волосся, носіння бороди,

та й, зрештою, просто лисина вважалися атрибутами старої людини. Зі старістю асоціювалися побожність і балакучість, аморфний спокій і млява книжність.

Уже в кінці XIX – початку XX ст. ставлення до *старості* знову змінилося. Усталився погляд на *старість* як на рівноправний період, самоцільний і особливий за своїми характеристиками. Що стосується *молодості*, то від романтиків «бурі і натиску» (початок XIX століття) і до теперішнього часу *молодість* вважають часом внутрішньої кризи, оскільки пов'язують з ним пошук свого шляху в дорослому житті [11, 5–16].

У традиційному суспільстві вік визначає соціальний статус і міру поваги до людини: ті, хто вже досягли *старості*, пошановані, як мудреці, їм делеговано право розв'язання значної кількості громадських проблем, вирішення суперечок і умиротворення супротивників.

Вікові аспекти життя людини мають соціальне походження. Відмічено, що вікові поняття в багатьох мовах спочатку позначали не так «календарні терміни», як суспільне становище, соціальний статус (наприклад, давньоруське *юнак* буквально має значення «не має права, говорити», означало «раб», «слуга», «працівник», «княжий воїн»). Звичайно, з плином часу, соціальними, історичними, політичними та економічними змінами, що відбуваються, зазнає змін і сама суть слова. Таким чином, вікові аспекти життя людини мають соціальне походження і культурно-історичну детермінованість [11, 5–16].

Отже, віковий континуум у результаті тривалого досвіду розділений людиною з міркувань зручності на градуйовані дискретні відрізки, концептуалізації яких (у вигляді вікових концептів) в процесі когнітивної діяльності людини є культурно-значимі.

Процес розвитку єдиний і безперервний, його розподіл на стадії умовний. Адже кожна стадія несе залишок пройденого етапу і початок майбутнього. Компоненти вікової шкали виявляють рухливість. Їхня відносна актуальність може змінюватися під впливом кількох факторів: 1) зміни ідеології; 2) зміни політичного устрою; 3) зміни суспільних і культурних цінностей [7].

Крім цього, у різних культурах (або навіть в одній, але в різні історичні епохи) може варіюватися віднесення людини того чи іншого віку до тієї чи іншої вікової групи (наприклад, вік, який вважають «зрілим» в Україні, сприймають як «молодий» на заході і в США, оскільки в Україні люди раніше вступають в шлюб і народжують дітей).

Національно-культурну специфіку може також мати уявлення про особливості тих чи інших вікових груп і пов'язана із цим позитивна чи негативна оцінка певного віку. Для кожного віку характерний свій середній біологічний статус, своя структура пізнавальних, вольових, емоційних властивостей, форм поведінки і сприйняття життя.

Конкретно-історичний підхід до ролі вікових груп в суспільстві на різних етапах його розвитку дав змогу встановити, що статус вікових періодів, а також специфіка переходу від попередніх фаз розвитку до наступних залежить від історичного етапу розвитку суспільства, його економіки, культурних, соціально-психологічних та інших особливостей.

Аналізуючи історико-семантичний аспект англійських лексем, в англійській мовній картині світу виділяють такі етапи життя людини: *infancy (babyhood)* – «дитинство, раннє дитинство»; *childhood* – «дитинство»; *puberty (teens)*, *adolescence* – «підлітковий вік, рання молодість»; *youth* – «молодість»; *maturity (adulthood, middle age)* – «зрілість, дорослість, або середній вік» і *old age (elderliness)* – «старість». Аналіз тлумачень значень слів, що позначають ці періоди, виявляє нечіткість або цілковиту відсутність будь-яких кордонів, що відокремлюють один віковий період від іншого. Звертає на себе увагу те, що віки визначені або один щодо іншого, або щодо початку і закінчення життя, і виключно рідко межа періоду має встановлене числове вираження [14]. У лексико-семантичних групах назв осіб – носіїв відповідних вікових груп – основними словами є: 1) для *infancy, babyhood* – *babe, baby, infant* (дитя, малюк, немовля); 2) для *childhood* – *child, boy, girl* (дитина, хлопчик, дівчинка); 3) для *puberty, teens, adolescence* – *teenager, adolescent* (підліток); 4) для *youth* – *young man, young lady (girl)* (молода людина – для осіб обох статей, або збірно – юнацтво; юнак, дівчина); 5) для *maturity, adulthood, middle age* – *adult, man, woman* (доросла людина, чоловік, жінка); 6) для *old age, elderliness* – *old man, old woman, senior* (старий, стара, старий, літня людина).

Висновки та перспективи подальших досліджень. З усього сказаного можна зробити висновок, що зміст поняття «вік людини» має національну, культурну та історичну специфіку. Вікова свідомість залежить від колективного досвіду. Всеосязність вікової ознаки дає підставу вважати «вік» когнітивною домікантою будь-якої культури, яку актуалізовано в дискурсивному просторі культури відповідними вербальними та невербальними засобами.

Уявлення про вік – цілісне і єдине у свідомості носія. Це впливає з того, що носії мови не усвідомлюють багатозначність цього слова, оскільки мають справу не із системою мови, а із реалізацією цієї системи, тобто промовою. Як і будь-яке інше уявлення, уявлення про вік – стійке і здатне змінюватися, збагачуватися, розширюватися.

У повсякденному житті людині властиво підходити до якісної і кількісної оцінки свого і чужого віку суб'єктивно, ґрунтуючись на численних набутих установках, забобонах і стереотипах. У науці ж усталився так званий об'єктивно-нормативний підхід до визначення віку, який використовує масові обстеження і метод статистичних показників. Цей підхід заснований на дослідженні поточного стану в біологічному, психологічному чи соціальному розвитку людини і порівнянні цього стану з нормативними характеристиками, встановленими для різних хронологічних вікових категорій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арьес Ф. Возрасты жизни / Филипп Арьес // Философия и методология истории. – М. : Прогресс, 1977. – С. 216–245.
2. Ашхарова А. Т. Концепт «дитя» в русской языковой картине мира : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. Т. Ашхарова. – Архангельск, 2002. – 185 с.
3. Бочаров В. В. Антропология возраста / В. В. Бочаров. – СПб., 2001. – 196 с.
4. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языков) / В. Г. Гак. – М. : Международные отношения, 1977. – 264 с.
5. Кацкова Д. Имена возраста в русском и словацком языках : автореф. дисс. ... канд. филолог. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.03 «Славянские языки» / Дарина Кацкова. – М., 1987. – 19 с.
6. Костина Л. Т. Исследование группы прилагательных возраста в современном английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». – М., 1978. – 17 с.
7. Крючкова Н. В. Концепты возраста (на материале русского и французского языков) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Надежда Владимировна Крючкова. – Саратов, 2003. – 252 с.
8. Лебедько М. Г. Время как когнитивная доминанта культуры. Сопоставление американской и русской темпоральных концептосфер / М. Г. Лебедько. – Владивосток, 2002. – 244 с.
9. Матвеев В. И. Структура семантического поля возраста человека (на материале русского, украинского и английского языков) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Владимир Иванович Матвеев. – К., 1984. – 276 с.
10. Путягин Г. А. О принципах организации групп в лексической системе (на материале имен существительных, называющих человека по возрасту, росту, степени физической силы и степени физической красоты) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Г. А. Путягин. – Воронеж, 1975. – 22 с.
11. Толстых А. В. Возрасты жизни / А. В. Толстых. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 221 с.
12. Фойт В. Семиотика и фольклор / Вильмош Фойт // Семиотика и художественное творчество. – М. : Наука, 1977. – С. 171–192.
13. Хашимов Р. И. К вопросу о формировании русской возрастной лексики (историческое формирование и современное функционирование возрастных наименований несовершеннолетних детей) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Р. И. Хашимов. – М., 1973. – 21 с.
14. Щербо П. А. Особенности вербализации концепта – возраст в системах типологически разных языков (на материале английской, французской и русской лексики) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / П. А. Щербо. – М., 2008. – 26 с.